

УДК 69.059.25.001.18 (477.8)

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАБУДОВИ ТЕРИТОРІЇ ЗАМКУ КНЯЗІВ ОСТРОЗЬКИХ В МІСТІ СТАРОКОСТЯНТИНІВ

І. О. Франко

студентка 5 курсу, група АБС-51(м), навчально-науковий інститут будівництва та архітектури
Науковий керівник – д. арх., професор П. А. Ричков

*Національний університет водного господарства та природокористування,
м. Рівне, Україна*

У статті проаналізовано основні описи забудови території замку Острозьких в місті Старокостянтинові, з використанням інвентарних описів початку XVII ст. та наукових праць провідних дослідників.

Ключові слова: місто, замок, інвентарний опис, населення, оборонні споруди, рів, вал, річка.

В статье проанализированы основные описания застройки территории замка Острожских в городе Староконстантинове, с использованием инвентарных описей начала XVII в. и научных работ ведущих исследователей.

Ключевые слова: город, замок, инвентарная опись, население, оборонительные сооружения, ров, вал, река.

In this article analyzes the main descriptions of the construction site of the castle Ostrozki in Starokonstantyniv, with using inventory early XVII century. and scientific works of leading researchers.

Keywords: city, castle, inventory, population, fortifications, moat, rampart river.

Місто Старокостянтинів має глибоку історію, цінні зразки архітектури. Появі міста сприяла місцевість біля злиття двох рік - Случа та Ікопоті. На території міста Старокостянтинів налічується 28 пам'яток історії та культури, серед них 3- національного значення, 15 – перебувають на державному обліку, 10- місцевого значення [2]. Особливо значну цінність становить пам'ятка національного значення замок Острозьких, який наразі потребує термінового проведення реставраційних заходів, щодо збереження.

Дослідженням питання становлення і розвитку міста, зокрема замку Староконстантинова займалися такі вчені як: М. Теодорович, В. Гординський, М. Заверуха, М. Мельничук, В. Кочубей, І. Байдак, Я. Козельський, М. Поручик, Р. Подольська, Ю. Ростоцька, Т. Тиха, М. Цимбалюк, П. Ричков, М. Зуц та інші.

Фундаментальною є праця М. Теодоровича «Городъ Староконстантиновъ волынской губернии, основанный въ 1561 году княземъ Константиномъ Константиновичемъ Острожскимъ», в якій він описав основні етапи розвитку міста до кінця XIX століття і зібрав описи будівель і споруд, які існували в місті на даному етапі [7]. М. Кочубей більшу увагу звернув не на історію самого міста, а на історію замку Острозьких [2]. В своїй книзі він помістив креслення основних будівель, які входили до складу комплексу. Етапи розвитку історії міста представлені ґрунтовними працями В. Переговського та О. Барановича [1,4]. Головними джерелами вивчення розвитку Костянтинова і волості є комплекс описово-статистичних джерел, а саме поборові реєстри 70-80-х рр. XVI ст. та інвентарні описи першої половини XVII ст. На жаль, інвентарі 1610 та 1636 рр., не збереглися до нашого часу, але

деяку інформацію, що в них містилась, можна почерпнути з праць дослідників, які працювали з цими джерелами. [5, с.2]

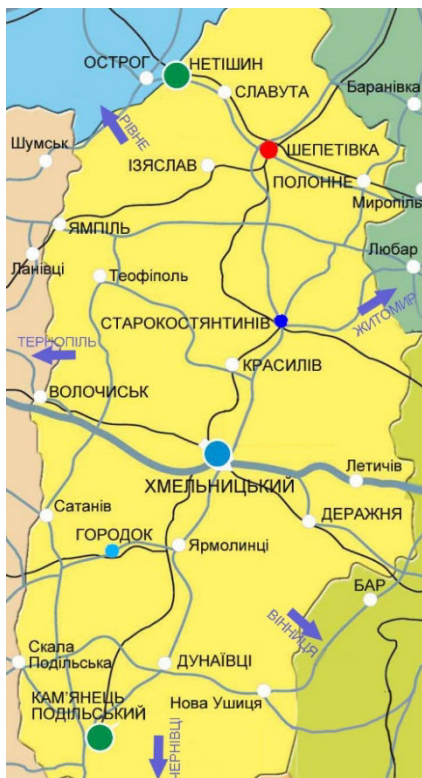

Рис. 1. Схема історичних населених пунктів Хмельницької області (інтернет ресурс <http://www.mdoffice.com.ua>)

Мета статті – дослідження основних описів забудови території Старокостянтинівського замку та проблеми збереження замку в належному стані.

Основною причиною побудови міста і замку стала прогалина, що існувала в оборонній системі волинських земель на шляху татарських вторгнень між містами Красиловом і Острополом (рис. 1). 5 січня 1561 року нащадки Лабунського продали селище Колищенці князю Костянтину-Василію Острозькому. За три місяці Острозький отримав від польського короля привілеї на право заснування міста, ярмарки та Магдебурзьке право для цього міста [3].

Місто розташоване на трикутному мисі, утвореному при впадінні річки Ікопоть у річку Случ, а замок розміщено на самому краю цього мису. Гарне географічне положення міста та низка привілеїв сприяли його швидкому розвитку, а разом із розвитком міста розвивався й замок. Особливість замку в Старокостянтиніві полягає в тому, що на відміну від переважної більшості укріплених князівських резиденцій, які формувалися еволюційним шляхом, цей замок було закладено і побудовано, як і саме місто, за досить короткий проміжок часу – практично одночасно з точки зору історичної перспективи. По суті, він з'явився як органічна частина всієї міської інфраструктури [6].

Комплекс оборонних споруд замку розміщено з урахуванням природних перешкод. З обох боків його захищали води рік та болота, з третього боку від міста – рів, наповнений водами річок та земляний вал, підсилений кам'яним муром. «Перед замком – мур від пригородку до валу потинькований; ганок, або сходження біля стрільби; під ним трамбурга для проходження води до рову, котрий іде до пригородку» [8, с.14].

Крім згаданих валу і рову, що відділяли замок від міст, з інших боків він був обведений дерев'яними стінами, як сказано в інвентарі «в три стіни»... Стіни збудовані так званіми терасами, склалися з двох паралельних стін, віддалених одна від одної на товщину огорожі, ці дві стіни з'єднувались під прямим кутом поперечними стінами, утворюючи таким чином клітки, що заповнювались землею та камінням. Така клітка звалася терасою. Огорожа мала 5 башт, які інвентар 1636 року називає звичайно бастионами: «Три бастиона повреждены немного ветром, а в двух бастионах – крыши ветром сорваны; над стенами между бастионами крыши поламаны и очень опали» [8, с.33].

За інвентарем 1635 року складеним А. Вільгою: «... до замка камінна стіна з обох боків камінної брами двоповерхової; перед замком — міст, а на кінці його від міста — два ганки на камінних стовпах... Брама камінна, при ній кімната з грубою кахельною та лавками. Серед замка — дім великий дерев'яний. За цим будинком, у кутку камінної стіни, був міст на вал: міст попсовано... Там же земляний вал від річки Ікопоть. Будинок камінний (палац); під ним цойггавз для зброї під сходами, що ведуть на другий поверх; до цойггавзу ворота подвійні пофарбовані, чотири вікна з залізними ґратами над цойггавзом... Будинок цей двоповерховий — наверх ведуть двоє камінних сходів; під ними дві лавочки. На другому поверсі зала, вікна в ній від Случі з залізними ґратами в цині; в залі лавки, груба кахельна; далі кімната, за нею світлиця кругла, в бастионі знов світлиця, вікна в цині... За палацом

церква хатня, камінна, крита дахівкою. За церквою частина камінної стіни тягнеться до середини замка; під стіною вихідня для води... До замка веде дерев'яний міст на камінних биках... Замок побудовано з дерева дубового в зруб, — у три стіни, обмазані глиною. В брамі до замка ворота подвійні. В середині замка порожні кухні... В замку сторожок 63, під ними комор порожніх, що місцями обвалились, 72. На одному з бастіонів від камінного палацу є годинник пошкоджений... За замком — стайня-маштарня і біля них — світлиця й комора. Біля замка — від валу міського — шматок камінної стіни з вихіднею для води; друга вихідня камінна міститься в валі від річки Ікопоті; в ній ґрати дерев'яні.» [9]. Інший інвентар з 1636 року засвідчує, що досить розвинена замкова інфраструктура вже потребувала ремонту. На той час на замковому терені розташовувалися: потужна в'їзна брама, великий дерев'яний будинок із залом на партері на п'ятнадцять вікон і мурований арсенал [8].

Рис. 2. Схема забудови замку Острозьких станом на кінець XVIII ст. (схема автора на основі плану 1794р)

За матеріалами карти 1794 року, здійсненої на замовлення «великокоронної маршалкової княгини Ізабелли Любомирської», можемо оцінити стан забудови території замку станом на кінець XVIII ст. (рис. 2). Оригінал карти складено в 1794 році ад'ютентами Г.Ключніковим.

Опис основних споруд замку.

В'їзна брама - влаштована для в'їзду і оборони зі сторони міста і включена в оборонне кільце замку. Інвентар 1615 року – перша згадка про кам'яну в'їзну браму «Брама мурована, в котрій ворота – дерев'яні» [9, с.37]. Брама була обладнана підйомним мостом. Вимурувана з каменю, другий ярус — цегляний, в проекції - квадрат. Залишився лише перший ярус, в якому влаштовано наскрізний арочний проїзд. Накрита шатровим дахом.

Основна замкова споруда становить видовжену в плані будівлю, розташовану майже впритул до південної берегової лінії [6] (рис. 3).

Рис. 3. Замок Острозьких в Старокостянтинові. Рисунок автора

«Домова церква» творить східну частину цієї будівлі. Це невеликий храм з напівкруглою абсидою. Конструкція храмового покриття вирізняється досить незвичною комбінацією циліндричного та хрещатих склепінь, які підтримуються чотирма колонами, розташованими в ряд поперек нави.

Оборонна вежа – є потужним архітектурним акцентом південно-західного рогу замкової території. Це двоярусна вежа з стрільницями для фронтального та флангового обстрілу. Прикрашена двоярусним аттиком. Перекриття першого ярусу склепінчасте — півсферичне, другого ярусу — по балках.

Князівський палац являє собою видовжену в проекції двоповерхову будівлю розташовану майже впритул до південної берегової лінії, значно постраждав також і внаслідок нефахово проведених реставраційних робіт 1990-х років. Стіни, викладені з пізньосередньовічної цегли, виявилися неготовими до навантаження залізобетонного перекриття.

Замок пройшов довгу історію, мав безліч власників і був використаний різними організаціями, і декілька разів був реконструйований. Він був захоплений військами Богдана Хмельницького, тут розташовувався козацький загін Петра Дорошенка, загони поліції.

В період 1895-1917 років, коли місто належало дружині адмірала О.С.Дубасовій, на території самого замку розміщувалась квартира поліцейського стражу і контора управителя міста. Пізніше замок використовувався під різні господарчі потреби, а згодом і взагалі залишився без власника. Відсутність відповідного нагляду і ремонтно-реставраційних робіт призвело до руйнації пам'ятки. У другій половині 19 століття замок князя Острозького оглядав Василь Переговський: «От замка... в настоящее время уцелели палац и при нем замковая Свято-Троицкая церковь,... брама – двухэтажное каменное здание при въезде в замок, каменная стена от брамы к р. Икопоти, при этой стене находится теперь пивоварный завод» [8, с.29]. 15 січня 1929 року РНК УРСР ухвалила створити на основі «замку колишніх князів Острозьких» Державний історико-культурний заповідник республіканського значення. 1954 року історико-культурний заповідник ліквідовано. Більше чотирьох тисяч музеалій фонду передано до музеїв Могилів-Подільського, Острога, Чернівців та ін. Замок віддано під господарські структури.

Кінець ХХ ст. характеризуються певними зрушеннями в напрямку реставрації пам'ятки. Але вони призвели лише до погіршення її стану. Виділені кошти були розкрадені, порушено кримінальні справи. Подібні реставраційні роботи, коли, фактично, відсутнє бачення подальшого використання будівлі, з економічної точки зору є цілковитою безглуздістю. І саме вони призводять до повторного занепаду і потреби поновної реставрації пам'ятки.

На жаль, розрізненість та відсутність сформованої програми збереження та відродження об'єктів культурної спадщини у місті і загалом в Україні стає приводом до руйнування та нищення безцінних зразків історії та архітектури.

Список використаних джерел:

1. Баранович О. Панське місто за часів польської держави (Старий Костянтинів)// Записки історично-філологічного відділу УАН.– К., 1928. – Кн. XVII. – С. 1–63.
2. Кочубей В. Старокостянтинівський заповідник - Харків: Рух, 1933- 50с.
3. Невицький А. П. Описание Старокостантиновского замка. – К.,1945,-арк 13-16 (рукопис), НДПІАМ.
4. Переговський В. Старокостянтинів. История и настоящее состояние.- Житомир,1868.
5. Рибачок І. Місто Костянтинів та волость у кінці XVI – першій третині XVII ст./ Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2011. – Вип. 17. – 432 с.-С.57-70
6. Ричков П. А., Луц В. Д. Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких- К.:Техніка, 2002. - 168 с.
7. Теодорович Н. И. Городъ Староконстантинъ в волынской губернии, основанный в 1561 году княземъ Константиномъ Константиновичемъ Острожскимъ – Почаевъ: Типографія Почаево-Успенской Лавры, 1894.-72с.
8. Шепітько Н. П. Науково-проектні вишукувальні роботи з розробки історико-архітектурного опорного плану та проекту зон охорони м. Старокостянтинів Хмельницької області/Історико-бібліографічні та історико-архівні дослідження, книга 1-Київ, 2011-124с.
9. Raczynski J. Zamek w Starym Konstantinowie // Ziemia. Tygodnik Krajoznawczy Ilustrowany. 1911 R.2 nr15 (на момент дослідження доступ до джерела відсутній)